

ВІДГУК
офіційного опонента доктора педагогічних наук,
професора Дегтяренко Тетяни Миколаївни
на дисертацію Мартинчук Олени Валеріївни «Теорія та практика
підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності
в інклюзивному освітньому середовищі», подану на здобуття
наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
13.00.03 – корекційна педагогіка

Починаючи з кінця ХХ ст. змінилася парадигма підготовки педагогів. Заклади вищої освіти перейшли від підготовки репродуктивних педагогів до підготовки педагогів творчих, здатних приймати під час роботи практичні рішення стосовно організації та реалізації освітнього процесу.

На даний момент у державі здійснюються широкомасштабні реформи, пов'язані з упровадженням Концепції Нової української школи, невід'ємним складником якої є інклюзивна освіта. Так, на сьогодні в Україні прийнята законодавча база, яка забезпечує право дітей з особливими освітніми потребами на інклюзивне навчання, проте існує великий розрив між освітньою політикою, спрямованою на забезпечення якісної освіти цих учнів у загальноосвітньому просторі, зокрема, кадровою, і реальним станом її впровадження у практику закладів загальної середньої освіти.

Безперечно, існуюча українська нормативно-правова база дозволяє впроваджувати інклюзивне навчання, проте, на нашу думку, для того, щоб це впровадження було ефективним має бути сформована готовність педагогів та керівників до інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Для цього потрібно сформувані у них певні погляди, переконання і компетентності. Безумовним є також визнання науковою і педагогічною спільнотою того факту, що якість інклюзивної освіти, в першу чергу, залежить від якості підготовки педагога до фахової діяльності у нових професійних обставинах. На сьогодні, з *одного боку*, існує величезний суспільний запит до закладів вищої освіти на підготовку фахівців зі

спеціальної освіти до роботи в умовах інклюзивної освіти, а з *іншого боку* – університети недостатньо активно реагують на потреби і запити освіти, зокрема на потребу шкіл у підготовці таких фахівців до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі, у якому одночасно можуть знаходитися діти з різними особливими освітніми потребами, у тому числі обумовленими психофізичними порушеннями.

Причину цього ми вбачасмо в наступному: *по-перше*, у несвоєчасному реагуванні на ці потреби суспільства державних структур (на сьогодні не введені посади вчителів-дефектологів у кожний заклад освіти, де перебувають ці діти; не вивчено систему управління та координації цим процесом), *по-друге*, відсутність такої професії, як спеціальний педагог закладів освіти з інклюзивним навчанням, у класифікаторі професій унеможливорює початок підготовки таких фахівців закладами вищої освіти.

Значущість визначених вище проблем для українського суспільства яскраво підтверджується результатами опитувань та анкетувань населення, педагогів інклюзивних класів, що проведені як різними європейськими дослідницькими асоціаціями, так і вітчизняними громадськими і науковими установами, які засвідчили, що найскладнішими і найважливішими у межах впровадження інклюзивної освіти виявились проблеми, які стосуються, в першу чергу, самих педагогів. Вочевидь, цю тезу підтвердили і результати проведеного вперше в Україні в квітні 2019 р. Всеукраїнського конкурсу вчителя у номінації «Вчитель інклюзивного класу».

З огляду на вказане, дисертаційне дослідження Мартинчук Олени Валеріївни є *актуальним* для теорії та практики спеціальної та інклюзивної освіти. Це дослідження дало змогу: а) теоретично обґрунтувати науково-методичні засади осучаснення професійної підготовки студентів зі спеціальності 016 Спеціальна освіта у закладах вищої освіти України (за затребуваними в сучасному українському освітньому просторі двома професійними кваліфікаціями – спеціальний педагог закладів освіти з інклюзивним навчанням та координатор інклюзивного навчання);

б) розробити концепцію підготовки майбутнього спеціального педагога закладу загальної середньої освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому просторі на основі студентоцентрованого та компетентнісного підходів; в) спроектувати й апробувати систему підготовки такого фахівця.

Дане дисертаційне дослідження заслуговує на значну увагу закладів вищої освіти, зважаючи на його *практичну значущість*, адже започаткування нової освітньо-професійної програми зі спеціальності 016 Спеціальна освіта уможливить підвищення якості інклюзивної освіти у вітчизняному освітньому просторі, а також дозволить суттєво підвищити зацікавленість абітурієнтів до спеціальності 016 Спеціальна освіта. Варто відзначити використання дисертанткою вдалого методологічного підходу до підготовки здобувачів вищої освіти – студентоцентрованого – як сучасної парадигми вищої освіти, відповідно до якої Національна команда експертів з реформування вищої освіти України радить підходити до процесу удосконалення підготовки фахівців у вітчизняних університетах. Провідна ідея, якої дотримується авторка дослідження, полягає у *розкритті змісту* професійної компетентності спеціального педагога у сфері інклюзивного навчання як необхідного складника його успішної фахової діяльності та *визначенні умов і технологій* здійснення підготовки цього фахівця в закладах вищої освіти.

Поглиблене вивчення теоретико-методологічних засад досліджуваної проблеми, врахування ступеня розробленості цього питання в сучасній науково-методичній літературі дозволило О. В. Мартинчук чітко і коректно сформулювати методологічні складові дослідження: об'єкт, предмет і мету дослідження, поставити та розв'язати шість дослідницьких завдань. Ознайомлення з дисертацією О. В. Мартинчук дає підстави для висновку, що поставлені завдання виконано, а мету досягнуто. Цей висновок повною мірою підкріплюється отриманими дисертанткою новими науковими результатами.

У першому розділі «**Детермінанти модернізації системи підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі**» авторкою дослідження визначено і представлено: а) сучасні: цивілізаційні, освітологічні, філософські, емпіричні та наукові детермінанти модернізації системи підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому просторі України; б) окреслено наявний стан практики інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в закладах освіти в Україні та його опосередкований вплив на підготовку фахівців зі спеціальності 016 Спеціальна освіта у системі вищої педагогічної освіти; в) проаналізовано досвід професійної діяльності зарубіжних фахівців зі спеціальної освіти у контексті пошуку ефективних чинників забезпечення якості інклюзивної освіти та пошуку новітніх підходів до підготовки фахівців у галузі спеціальної освіти в Україні.

Заслуговує на особливу увагу вивчення дисертанткою зарубіжного досвіду діяльності вчителів спеціальної освіти у країнах з високим рівнем розвитку освітніх систем та проведення ґрунтовного аналізу можливостей його інтеграції у вітчизняну модель надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі.

В той же час Олена Валеріївна не відкидає науковий досвід, здобутий за століття свого розвитку нашою наукою (попередня назва – дефектологія), а лише вносить в нього сучасні підходи до підготовки кадрів для системи освіти, що обумовлені сучасними викликами до впровадження інклюзивного навчання дітей й формуванням у зв'язку з цим нової парадигми в освіті.

Олена Валеріївна теоретично обґрунтовує ідею щодо необхідності введення посад *спеціального педагога інклюзивного навчання та координатора інклюзивного навчання* у кожную школу, де здобувають освіту діти з особливими освітніми потребами, проблеми у навчанні яких зумовлені наявними у них психофізичними порушеннями.

На мою думку, захисти докторських дисертацій є трибуною, на якій наголошуються найнагальніші потреби українського суспільства та пропонуються ефективні шляхи їх вирішення. Хотілось би на майбутнє, щоб саме думки професіоналів лягали в основу перебудови галузі освіти і були помічені та затребувані на різних рівнях державними структурами, які дотичні до процесів сучасного реформування галузі освіти. Пропоную автору виокремити цей розділ, де обґрунтовано доцільність впровадження у практику фахівців нової формації у галузі спеціальної та інклюзивної освіти, на його основі розробити документи з пропозицією внести у існуючий в Україні класифікатор професій нові професії *спеціального педагога інклюзивного навчання і координатора інклюзивного навчання* та подати цей документ у відповідні структури для впровадження.

У другому розділі **«Теоретико-методологічні засади підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі»** а) розкрито методологічний концепт вирішення проблеми підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі, який відображає взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів щодо навчання студентів в умовах університетської освіти; б) висвітлено новітні підходи до підготовки фахівців зі спеціальної освіти у контексті усталення інклюзивної парадигми в освіті; в) представлено концепцію підготовки майбутнього спеціального педагога закладу загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання.

На окрему увагу заслуговує використання дисертанткою сучасних методологічних підходів, які у межах досліджень зі спеціальної та інклюзивної освіти є інноваційними, а саме: мова йде про інтегративний та студентоцентризований підходи. Зважаючи на те, що сучасний освітянський простір наразі динамічно змінюється і в ньому зміцнились позиції інклюзивної форми навчання, дисертанткою запропоновано впровадження більш кардинальних змін у системі вітчизняної підготовки здобувачів вищої освіти зі спеціальності 016 Спеціальна освіта. Ці зміни полягають у відході

від суто нозологічного підходу у визначенні спеціальності майбутніх фахівців та започаткуванні фахової підготовки, так званого, «універсального» спеціального педагога для закладів освіти з інклюзивними класами.

Свого часу ми також передбачали доцільність таких підходів у підготовці кадрів та пропонували подібні зміни, тому повністю підтримуємо та погоджуємося з думкою автора цієї ідеї.

Надзвичайно перспективними вбачаються також запропоновані Мартинчук Оленою Валеріївною новітні підходи до фахової підготовки майбутніх фахівців зі спеціальної освіти, що передбачають підготовку *спеціального педагога інклюзивного навчання* на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти та на другому (магістерському) – *координатора інклюзивного навчання* як експерта з організації та якості інклюзивного навчання.

У третьому розділі **«Готовність майбутнього фахівця зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі як психолого-педагогічний феномен»** а) представлено теоретико-методичне обґрунтування проведення дослідження готовності майбутнього фахівця зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі та опис компонентів зазначеної готовності; б) визначено та теоретично обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості компонентів; в) проаналізовано стан підготовки студентів старших курсів з напрямку підготовки «Корекційна освіта (логопедія)»/спеціальності 016 Спеціальна освіта (з 2016 р.) за освітньо-професійною програмою «Логопедія» до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі.

Заклади вищої освіти мають враховувати, що на сьогодні у фахівця, який працює у системі інклюзивної освіти, має бути сформовано нестандартне мислення, на практиці він має бути здатен приймати нестандартні рішення. На думку Олени Валеріївни, цей фахівець має бути

ефективним менеджером, який здатен робити відповідні експертні оцінки та висновки. Під час навчання дітей з особливими освітніми потребами педагог має: а) вміти визначати сильні сторони дитини, складати для неї індивідуальні програми розвитку та навчання; б) самостійно адаптувати чи модифікувати навчальний матеріал, тощо; в) працювати не відокремлено, а злагоджено з іншими учасниками цього процесу, й більше того, він має г) впливати на суспільну думку, зокрема працювати з громадою.

Оскільки мова йде про впровадження новацій, які, як відомо, переважно не приймаються одразу практичними працівниками та населенням, і повільно впроваджуються у практику, то фахівець спеціальної освіти нової формації має стати особою, яка веде за собою педагогічну і громадську спільноту. Все зазначене вище обумовлює необхідність формування у нього не тільки нових професійних навичок та підходів до реалізації освітнього процесу, а й формування його, як педагога нової формації, з новими професійними якостями, серед яких можна виокремити емоційний інтелект.

Дуже позитивним є той факт, що авторка дослідження використала сучасні європейські валідні методики, адаптовані в Україні компанією «ОС Україна» (Giunti Psychometrics Ukraine), яка розробляє та адаптує інструменти їх використання в умовах конкретної країни. Застосування дисертанткою методики Org-EIQ «Оцінювання емоційного інтелекту» надало змогу виміряти емоційний інтелект у контексті професійної діяльності, що по суті є першим в Україні дослідженням емоційного інтелекту здобувачів вищої освіти зі спеціальності 016 Спеціальна освіта, який наразі повинен стати ключовою характеристикою особистості фахівця. Результати цього дослідження отримані дисертанткою засвідчили переважно низький і дуже низький рівні сформованості емоційного інтелекту у майбутніх фахівців зі спеціальної освіти, що дає підстави для серйозних роздумів щодо удосконалення підготовки студентів у системі вищої освіти у цьому напрямі.

Дисертанткою була розроблена та впроваджена система тренінгів з формування емоційної культури та цінностей інклюзивної освіти у студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта.

У четвертому розділі **«Система підготовки майбутнього фахівця зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі»** представлено: а) наукове обґрунтування формувального етапу експериментального дослідження; б) експериментальну систему фахової підготовки спеціальних педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти; в) наведено результати експериментальної перевірки ефективності впровадження системи професійної підготовки фахівців зі спеціальної освіти в освітньому університетському просторі.

Заслуговують схвалення визначені дисертанткою педагогічні умови професійної підготовки фахівців зі спеціальної освіти до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Вони являють собою сукупність взаємопов'язаних заходів, необхідних для створення цілеспрямованого освітнього процесу у закладі вищої освіти, до яких належать: а) розроблення освітньо-професійних програм 016 Спеціальна освіта підготовки фахівців для професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі; б) створення освітнього середовища професійної підготовки фахівців у закладі вищої освіти. Цікавими є представлені у дисертаційній роботі матеріали, які спрямовані на забезпечення практико-орієнтованої професійної підготовки майбутніх фахівців через створення Центрів практичної підготовки студентів для формування їх фахової компетентності у сфері інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Авторка дослідження змогла, в умовах, визначених наявною в Україні нормативно-правовою базою вищої освіти, розробити і експериментально апробувати систему підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі у межах спеціалізації «Інклюзивна освіта», запровадженої в Київському університеті імені Бориса Грінченка, де дисертантка очолює кафедру спеціальної психології,

корекційної та інклюзивної освіти. Окремі елементи цієї системи були апробовані в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова та Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Отже, як то й передбачено докторськими дисертаціями, наукове дослідження Олени Валеріївни екстрапольоване у майбутнє, й може бути реалізовано у загальній практиці після того, як на державному рівні будуть внесені відповідні зміни до нормативно-правової бази, а саме: а) змінені управлінські механізми реалізації процесу інклюзивного навчання; б) у штатний розклад освітнього закладу введені нові посади, зазначені дисертанткою (спеціальний педагог інклюзивного навчання, координатор інклюзивного навчання). Це стане можливим після внесення їх у класифікатор професій. Наразі дисертант підкреслює, що на сьогодні готувати таких фахівців можливо тільки на рівні спеціалізації, відтак не можливо вписати їм в диплом ці професійні кваліфікації.

Отримані у ході педагогічного експерименту результати доводять, що запропонована й апробована авторкою дослідження система підготовки фахівців зі спеціальної освіти дозволяє суттєво підвищити ефективність їх теоретичної та практичної підготовки до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Достовірність результатів, отриманих дисертанткою у процесі дослідження, забезпечено аргументованою постановкою завдань, теоретичним обґрунтуванням вихідних положень дослідження, вибором методів дослідження, адекватних його меті, завданням, контингенту учасників педагогічного експерименту, умовам його проведення, репрезентативністю вибірки, кваліфікованим використанням методів статистичної обробки емпіричних даних констатувального та контрольного аналітичного етапів педагогічного експерименту.

Зміст матеріалів, наведених в авторефераті, співпадає зі змістом дисертації, а роботи, опубліковані за темою дисертаційного дослідження,

повністю висвітлюють отримані результати. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам щодо докторських дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук.

Автореферат дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що за структурою, змістом та оформленням він відповідає вимогам, що ставляться ДАК України.

Проведене наукове дослідження дає підстави для висновку про те, що дисертантка володіє методикою педагогічного дослідження, бачить шляхи вирішення проблеми. Дисертаційна робота «Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі» має наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, є оригінальним, цікавим, завершеним дослідженням й свідчить про наукову зрілість дослідниці.

Разом із позитивною оцінкою дисертаційного дослідження Мартинчук Олени Валеріївни, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження й побажання:

1. Недостатньо узагальнено теоретичні ідеї та їх практичне втілення щодо підготовки фахівців зі спеціальної освіти в інших країнах, тоді як такі висновки могли б посилити уявлення про переваги педагогічної позиції «вчитель спеціальної освіти», що підтверджені досвідом інших країн.

2. На наш розсуд, віднесення Інструменту професійного розвитку для покращення якості процесу підготовки педагогів початкової школи (Д. Тенкерслей, С. Брайкович, С. Хандзар) до теоретико-методологічних засад дослідження є недоречним, адже це – методичний засіб моніторингу і є неспівставним із зазначеними дисертантом у переліку інших методологічних засад.

3. Надзвичайно потужним чинником успішного проведення експериментального дослідження є використання дисертанткою зарубіжних валідних діагностичних методик, таких як: «Оцінювання емоційного

інтелекту» та «Тесту мотиваційних орієнтацій». На наш погляд, було б доречно здійснити порівняльний аналіз результатів проведеного дослідження з аналогічними зарубіжними дослідженнями з метою з'ясування наявності або відсутності загальних тенденцій під час підготовки фахівців у галузі спеціальної освіти та популяризації їх у міжнародному науковому просторі.

4. Системою підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища, яка представлена дисертанткою на рис. 4.2 с. дисертації, передбачено навчання, засноване на дослідженнях студентів як один із напрямів реалізації компетентнісно-контекстної технології в умовах освітнього середовища професійної підготовки, проте у тексті це питання не розкрито. Бажано було б висвітлити особливості реалізації навчання, заснованого на дослідженнях студентів, та його вплив на рівень підготовки фахівців зі спеціальної освіти до діяльності в умовах інклюзії.

5. По тексту дисертації вживається словосполучення «класний менеджмент». При першому сприйманні поза контекстом цей термін можна трактувати двояко – «класний» як якісну характеристику власне слова «менеджмент» як такого, так і в тому значенні, у якому цей термін використано у дослідженні – *менеджмент класного колективу*. Для того, щоб запобігти в майбутньому двоякого трактування цього терміну, слід одразу визначити його так, щоб однозначно трактувався при першому сприйманні, а не в контексті тексту дисертації.

6. На мою думку, коли автор вела мову про спеціальну педагогіку слід було конкретизувати, яких саме дітей вона буде вивчати, оскільки категорія – діти з особливими освітніми потребами – охоплює не тільки дітей з психофізичними порушеннями, а значно більшу кількість дітей з проблемами у навчанні.

7. Побажання: у подальших дослідженнях використовувати не модель диференціації осіб з особливими освітніми потребами за порушеннями розвитку, а сучасний підхід, що спирається на міжнародну класифікацію

функціонування, обмежень життєдіяльності, здоров'я дітей та підлітків (МКФ-ДП).

8. У тесті дисертації мають місце деякі технічні помилки.

Загалом висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку роботи. Виконане О.В. Мартинчук дисертаційне дослідження підтверджує наукову зрілість і фахову компетентність дисертантки, а отримані нею наукові результати мають теоретичне та практичне значення для розвитку інклюзивної освіти і осучаснення системи підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта.

Дисертація написана ясною мовою, з використанням прийнятої термінології. Автор досить коректно використовує відомі наукові методи обґрунтування отриманих результатів, висновків і рекомендацій. Поставлені завдання в цілому виконані.

Це дає підстави для висновку: представлене дисертаційне дослідження «Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі» теоретично та методично обґрунтовано, має наукову новизну й практичну значущість, є самостійним дослідженням, що повною мірою відповідає вимогам нормативних документів до докторських дисертацій, а його автор – Мартинчук Олена Валеріївна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка.

Офіційний опонент

завідувач кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
Сумського державного
педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

д-р пед. наук,
проф. Дегтяренко Т. М.

